

СПОГАДИ

Овсієнко В. В.

(м. Київ)

РІЗДВО ВАСИЛЯ СТУСА

«Та й знакомиті дати мені проставив хтось...»

Мама Їлина виношувала його у найлихішу годину нищення нас як народу. Коли чинився Великий Терор, який забрав найкращих, найздібніших, найрозумніших із нас, щоб рештки нашого народу стали гноєм, добривом для інших.

Мама Їлина породила його на саме Різдво Христове року Божого 1938-го. І не посміла записати його сьомим січня, записала шостим. Але таки дала йому ім'я Василь. Ім'я ж це грецькою – Базилеос – означає «володар», «господар», «цар». «В Україні, – казав Василь, – чи не кожна четверта матір називає свого сина цим іменем, підсвідомо карбуючи потяг до конче необхідної нам, щоб вижити, державности». Маємо 5 січня Василя Чумака, 8 січня Василя Симоненка. У Києві вже стало традицією справляти 14 січня «Свято Різдвяних Василів» у Київському міському будинку вчителя і вручати на ньому премію імені Василя Стуса. Буде таке свято й цього року.

...Якось в останній рік свого земного, ба, шевченківського 47-річного віку, вже на Уралі, в таборі особливого режиму Кучино, у моїй присутності Василь питав глибоко віруючого діда Семена-Покутника:

– А що то є чоловікові – народитися на таке велике свято?

– Це додаткова ласка Божа, щастя, – сказав дід. – Але кому багато дається, з того багато й спитається.

Тих «знакомитих дат» у Стуса стільки, що вистачило б на святого.

Він заявив себе як громадянин України виступом на захист заарештованих у серпні 1965 року шістдесятників 4 вересня в кінотеатрі «Україна». Під цю пам'ятну дату, 5 вересня 1918 року, нарком юстиції Російської Федерації Д. І. Курський, керуючий справами Совнаркому В. Д. Бонч-Бруєвич, і нарком внутрішніх справ Г. І. Петровський (той самий добрий дідусь в окулярах, що досі каменем сидить біля Парламентської бібліотеки в Києві) підписали декрет Совнаркому про Червоний терор – він

тривав 73 роки. Рівно через 20 років Василь загине в карцері – від голоду і холоду. І станеться це рівно через рік після загибелі Юрія Литвина.

Або ще: уночі після підписання 1 серпня 1975 року Прикінцевого Акта Гельсінкської наради НБСЄ стався в Стуса прорив стінки шлунка. Це було в таборі Барашево, що в Мордовії. Він хотів вийти, але знепритомнів і впав серед бараку. Чорновіл з друзями взяли його на простирадла і понесли на вахту. А там кричать: «Стой! Стрелять буду!».

Операцію, під час якої Стус за милим Богом не помер, зробили йому в тюремній лікарні імені І. Гааза в Ленінграді 10 грудня – якраз на День прав людини. А рівно за десять років до того він одружився з Валентиною Попелюх.

Отакі «знакомиті дати».

*Те, що було за смертю, я спізнав,
всю силу таємничого діяння,
весь морок неб і твань землі движку.
І тяжко жити, цим знанням підперши
свою оселю, витрухлу на пустку...*

Якось показував Василь знімок, зроблений у Львові на Коляду 1972 року, либонь, 9 січня. Стоїть, скрушно прихиливши голову до одвірка. У мене нема такого знімка. Є засканований інший, там же і тоді ж знятий:

Стоять: Любомира Попадюк (мама політв'язня Зоряна Попадюка), Василь Стус, Олена Антонів – дружина Чорновола, потім Красівського, поетеса Ірина Калинець, Марія Садовська, Ганна Садовська, Михайло Горинь, який півроку тому повернувся з неволі; *сидять:* Стефа Шабатура, вбрана циганом, Мар'ян Гатало (наклав на себе руки на знак протесту проти арешту Стефи), Олександр Кузьменко, в минулому політв'язень. Знімок Ярослава Лемика на Новий 1972 рік.

Щойно повернувся Стус у Київ, у дім на Львівській вулиці, 62, квартира 2... (Ну, так і напрошується стаття 62, ч.2 КК УРСР, «антирадянська агітація і пропаганда». Втім, будиночка цього вже нема. Там, у Святошині, пролягла Окружна дорога, а місце того будиночка вже хтось прикупив і будуватиме там «увеселітельніє заведенія»).

Отож 12 січня 1972 року КГБ вчинив новий покіс української інтелігенції. За ґратами опинилися також зазняті тут Василь Стус, Ірина Калинець і Стефа Шабатура...

11 січня 1977 року Василь вирушав із табору, що в посольку Лесной у Мордовії, на заслання. Заварили ми цілу 50-грамову пачку чаю на три літри

окропу – пишні були випровадини. Майже два місяці етапу – і 5 березня опинився він у селищі імені Матросова в Магаданській області. Якраз у річницю смерті Сталіна. Там він, працював у золотодобувній штольні. Як ото декабристи, які «із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому» (Т. Шевченко).

А чого варта аналогія перепоховання Стуса, Литвина і Тихого 19 листопада 1989 року з перепохованням Тараса Шевченка 22 травня 1861 року...

Інший народ давно вже б оповив це ім'я невігаданими міфами-легендами...

У Різдвяний вечір 1983 року в таборі особливого (камерного) режиму на Уралі Стуса кинули в карцер. За що?

Напередодні Василь звернувся до чергового помічника начальника колонії капітана Ляпунова, щоб довідатися про долю вилучених недавно під час обшуку паперів, на які не видали ніякого документа.

– Хто забрав?

– Отой новий офіцер, татарин, прізвища його не знаю.

Ляпунов склав рапорт, у якому зобразив розмову як образу національної гідності майора Гатіна. Хоча майор має виразні азіатські риси, але він уже, мабуть, записався до вищої раси – до «великого русского народа». Йому соромно бути татариним.

Отак у Різдвяний вечір, якраз на день свого народження, Василь опинився в карцері. Одночасно посадили й естонця Марта Ніклуса.

– Василь, где ты? На крыше? – Ніклус недавно вчитав, що в якійсь країні в'язні позалазили на дах тюрми і начальник не знав, як їх звідти познімати. Наших би їм фахівців...

– У якійсь душоубці... Імені Леніна-Сталіна... І Гатіна-татарина!

Я стою коло дверей своєї 17-ї камери, дослухаюся, переказую співкамерникам, що чути. Наглядачі гримають на Ніклуса і Стуса, але розбурхана, ображена Василева душа не знає впину. Тоді вмикають гучномовець, зумисне для цього встановлений у коридорі. І все ж Василь у перерві між мовою дикторів устиг прокричати:

– Хто не братиме участи в голодівці 12 січня – той боягуз!

Цей день, за ініціативою В.Чорновола, ми відзначали з 1975 року як День українського політв'язня. Про намір тримати голодівку або подавати заяву протесту ми вже один одного інформували, але, згідно з зеківською етикою, кожен сам собі вирішує, як йому чинити. Тож мене здивували ці слова:

– Ну, це вже не Василь говорить, – скрушно констатую.

Тоді Юрій Литвин мені болісно зауважує:

– Василю, не можна поета міряти однаковою зі всіма міркою. Поет живе у своєму світі, нам не відомому, тому ми не маємо права його осуджувати зі своєї раціоналістичної вежі, бо ризикуємо помилитися...

Ліг на свої нари в куточку (тоді ще можна було) та й заплакав, бідачисько... Так мені відкрилася ще одна істина.

Після карцеру Василеві оформили рік одиночки, де ще не раз саджали в карцер, і ті доби доплюсовували потім до того року, тож вийшов він звідти аж у лютому 1984 року і ми з ним пробули у 18-й камері півтора місяця.

А імпровізація Василева мала продовження і стала своєрідним фольклором: сидиш ото, закручуєш осоружні гвинтики, збираючи деталі до праски, гатиш викруткою: «За Леніна! За Сталіна! За Гатіна-татарина! За Юрія Андропова! За Ваньку Давиклопова! І зовсім помаленьку – за Костю, за Черненку. Бо як ти його в риму увібаєш?»

Бувало, що Василь докоряв союзникам за пасивність. Він жив у режимі постійного крайнього напруження і хотів, щоб такими були й інші.

– Василю, – пояснював я йому, – не можу я бути таким, як ви. Я здатний на екстремальні вчинки, але протягом короткого часу. Не можу я бути в стані конфронтації постійно. Мене не вистачить надовго. Не можу я братися за камінь, якого знаю, що не підніму. Тільки зігнуся та осоромлюся. Не можу я постійно палахкотіти, але я годен ще багато літ чадіти, хай їм дим очі виїдає...

Василь погоджувався з цим і казав, що негоже і йому весь час вириватися попереду, треба оглядатися на громаду, на фізичні та духовні спромоги цих виснажених, а часом і перетлілих людей, котрим уже просто негоже поступитися своєю позицією, тому вони через силу стоять на своєму, лиш би не поступитися назад – де там уже йти вперед!

– Я не герой, Василю, я жертва. І якщо хочете знати, то цілком серйозно вважаю, що крім як на оце сидіння, я вже ні на що не годен – тут із мене найбільша користь Україні...

Може ці думки здадуться комусь занадто розпачливими, але люби, Боже, правду – не були вони позою, продиктованою страхом. Василь працював у далекій від мене камері, до нього важко було докричатися, але я одного разу чув через квартиру, як і Левко Лук'яненко йому гукав з далекої камери:

– Якщо ми приймемо рішення самоспалитися, то я готовий. Але на довготривалі зусилля я вже не годен. Я не маю сили.

Та навіть і після цього Василь сказав:

– Біда мені з цими плохими вівцями. Скільки сидиш – усе на них оглядайся.

Але про того ж Лук'яненка якось сказав був у присутності мене і діда Семена Покутника, киваючи в бік його камери:

– Ото Чоловік!

Це звучало по-євангельському: «Се Человік!» .

В одиночці тяжчі умови, але маєш самоту. Сидячи там, Стус не тратився на балачки і мав більше вільного часу. Діставши книжечку віршів Рейнера Марії Рільке німецькою мовою (передмова російською), він узявся перекладати його елегії. Працював «запоями», ночами спати не міг – добре, що в камері і вночі світиться. А камера його була в самім куточку бараку: декотрої ночі наглядачі туди й не заглядали. Та й чути їх, коли йдуть. Якщо, звичайно, не підкрадаються. Тож часом уранці відчиняються двері:

– Ну, Стус, давай, что ты там насочинял за ночь.

Стус мовчки стає в кутку, у голій камері ніде щось сховати...

Того зошита нема. Як нема і зошита в блакитній обкладинці, названого в останніх листах «Птах душі». Той «Птах» не вилетів із-за ґрат. Це ще один злочин російського імперіалізму проти української культури. «Стусова творчість – як дерево з обрубаною вершиною», – каже Михайлина Коцюбинська.

...Якось у задумі сказав:

– Якщо нас коли-небудь і згадають, то як мучеників. Як таких, що в годину люту посміли залишитися самими собою. І десь там маленькими буквами напишуть, що той і той ще й вірші писав.

Хто зна, читачу, який більший з його подвигів: вірші, життя чи смерть? Якби в нього було не таке життя, якби не передчував він своєї ранньої смерти («*Ми канемо у вічність молодими*»; «*Сподоб мене, Отче, високого краху*») – то й вірші його були б інакші.

А все ж таки, найнадійніше, що залишається від нас – записане слово. Тож лишається від Василя перш за все поезія як зматеріалізований у слові біль свого часу, ні, праісторичний, вічний біль стражденної людини, біль України: вона найвиразніше мовила сучасникам і нащадкам його вустами, як у столітті 19-му – вустами Тараса Шевченка. Він був оголеним нервом епохи, котра, дай Боже, уже минає. Він відчував її так тонко і гостро та пророкував майбутнє так точно, що ми ще не раз подивуємо його дарові. Саме це – здатність бачити майбутнє, пророкувати є ознакою генія, саме цим долучається він до Вічності:

*Ще кілька літ – і увірветься в'язь.
Колючий дріт увійде в сни діточі,
і всі назнаменовання пророчі
захочуть окошитися на нас.
Червона барка в чорноводді доль
загубиться. І фенікс довгоногий
тебе принесе в ясні чертоги
від самоволь, покори і недоль.
А все тоте, що виснив у житті,
як рить, проб'ється на плиті могильній,
бо ж ти єси тепер довіку вільний,
розіп'ятий на чорному хресті.*

Довгань М. К.
(м. Київ)

А СВІТ – НЕХАЙ СВЯТИТЬСЯ (Пам'яті Василя Стуса)

У 88 років складно, але з Його побратимом і тезкою Василем Овсієнком – поїхала, де й сили взялися! На малій Батьківщині Поета, у сонячній Вінниці, подвижники – викладачі Донецького національного університету Його імені – організували міжнародну конференцію, присвячену 80-літтю нашого Генія Слова – Василя Стуса. Він для мене є ніби сином духовним Тараса Шевченка. Така подвійна потужна енергія доброї дії в ім'я України...

Отже, приїхали. І одразу відчули гостинність спільної родини подолян і донеччан. Просто на пероні, як рідних, зустріли нас аспірант Антон Бузов, уважний, делікатний і добросердий, а ще – чарівна студентка Ангеліночка Метельна. Пізніше нашим дотепним, добрим гідом став ще й пан Лазаренко.

А поки – початок Конференції в Обласній державній адміністрації. Відчутно добру організацію, щирий ентузіазм, допомогу керівництва області. Один із організаторів конференції – професор-гуманітарій Віра Андріївна Просалова – сердечно дякує всім, хто приїхав, аби разом, цілим світом згадати ім'я Людини і Поета Василя Стуса. З ентузіазмом зал зустрів інформацію, що у Варшаві, в центрі міста, відкрито сквер імені Василя Стуса!